

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ
ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

Ову књигу Филолога уредили
М. ПАВЛОВИЋ Р. БОШКОВИЋ М. ПЕШИКАН

Секретар
Ж. СТАНОЈЧИЋ

Књ. XXX — св. 1—2

БЕОГРАД
1973

М. С. ЛАЛЕВИЋ

(Београд)

ПРИЛОГ ИЗ СИНТАКСИЧКЕ СИНОНИМИКЕ

У нас је мало пажње поклањано синонимици. То је велика штета и велики пропуст. О њој се више говорило и говори него што се писало. — Ми ћемо се овде задржати на питању синтаксичке синонимике.

Поред *лексичке* и *морфолошке*, свакако ће бити значајнија *синтаксичка синонимика*. Додуше, и о лексичкој и о морфолошкој се синонимици мање или више говори у настави нашег језика, али понајмање о синтаксичкој синонимици. А јасно је да ће се и лексичкој и морфолошкој синонимици наћи одређено место у синтаксичкој синонимици. То је уосталом природно, јер се у синтаксичком материјалу и у синтаксичким питањима сусрећу, сучељавају, налазе и сва друга питања од фонетских промена у речима и њиховим облицима, од грађења самих речи до различних њихових облика који настају у узајамној зависности од њихових функција у реченици, па даље до стилских тананости које настају опет у зависности од различних момената који одлучују за овакву или онакву везу у синтагме и реченице, па и читаве одељке у књижевном делу.

Али морамо споменути да у науци о језику није постигнута потпуна сагласност у питању шта је синтаксичка синонимика. Једни мисле да се треба ослањати само на синтаксичку *везу* као карактеристичну вредност и особеност синтаксичке синонимике. Изједначајући службу глаголске именице и инфинитива особитих случајева, лако се долази до једнакости или приближне једнакости тих веза: читати : читање, певати : певање, трчати : трчање и сл.

Полазећи и овде од тога да је правих синонима врло мало, па се чак с правом истиче да и оне речи, изрази и различне везе које се употребљавају само у једном крају или једној прилици, док се друге речи, изрази и различне везе за исти или сличан садржај или однос употребљавају у другом крају или у другој прилици, у ствари и нису прави

синоними нити исти синонимни изрази и везе, јер је говорно лице узело баш ту реч, тај израз и ту везу а не другу реч, израз или везу. Наиме, иако и један и други знају и реч *хлеб* (*хљеб*) и реч *крух*, један узима само једну, други само другу реч. И нека је исто значење, употреба потврђује значење једне речи за једну прилику, ситуацију, а другу — за другу. Јасно је што се нпр. реч *крух* употребљава у особитим приликама и онде где је у употреби само реч *хлеб* (*хљеб*), али је то у особитим изразима, пословицама и другим окамењеним изразима и везама, нпр. *о свом руху и круху, о свом руву и круву*, кад се тако чува реч *дикла* у говору где јој се не зна непосредно значење, нпр. *што дикла навикла, што невјеста не одвече*, па јој се схвата значење ретроградно, преко *невјесте* уназад долази се до девојке, кад је име месецу *јросинцу* сачувано у говору у коме се никад другде не чује, нпр. *завија ка вук у јросџенац*, па кад се чува реч *леће* у говору краја који не зна шта је то, а тек може знати шта је *сочиво*, нпр. *сијино ка леће* и сл. Све нам то показује укрштања прошлости и живог говора особито континуирана, непрекинута употреба ма и у таквим петрификованим случајевима.

Са синтаксичком синонимиком је ипак нешто друкчије. Као и синтаксичка материја уопште, иако се може пратити и вертикално, ипак је хоризонтални пресек активан и актуалан, жив, па је та разноликост већа и могућности шире. Стога је нужно претресање, упоређивање, договарање о овим стварима.

Иако је мало правих синонима, него је велики број, читаво обиље које је тешко ограничити у сличним речима и изразима, сродним не по корену него по значењу, не етимолошки него семантички, слично је и са синтаксичким синонимима. И ту морамо полазити од тога да је ту још мање правих синонимних односа, него је све то исто само мало или много друкчије. Друкчији односи дају друкчија значења. Кад се узме да су ту основни елементи речи са својим значењима које се ступајући у везе с другим речима и саме почињу утапати са својим значењем са значењем друге речи и других речи у заједнички склоп, садржај смисла тога скупа, што је нешто ново према својим саставним елементима, јасно је да су ту разноврсни односи и различни садржаји ма колико били иначе блиски не само по својим елементима него понекад и по својим новим значењима односних веза. Ту је свакако већа различност и развијеност него што је у лексичкој и морфолошкој синонимици. Већ би стога било потребно о томе више говорити. Ми се овде ограничавамо на неке случајеве.

Каткад се синтаксичка синонимика заснива на ослањању на саму *везу* као карактеристичну особеност синтаксичке синонимике, у којој

су исти граматички елементи, али се различно везују, те се такво гледање своди на везнике и друге сличне или несличне изразе сличних служби. Каткад се мисли да се синтаксички синоними морају разликовати обликом саме синтаксичке везе. Међутим, овде се заборавља унутрашња, битна, стварна психолошка основа с које се полази да ма какве везе, везници и слични изрази, у ствари долазе као нешто секундарно да као спољашње ознаке унутрашњих односа различних веза, склопова, изрза, реченица остваре склапање, да означе тај унутрашњи однос, да као спољашњи знаци покажу, демонстрирају односе садржаја које на овај или онај начин доводе у везу, која може бити лабавија или тешња, што зависи од самих садржаја и њихових унутрашњих односа. Отуд у оваквим случајевима не може бити говора о правим, потпуним синонимним везама него о сличним садржајима и сличним везама, блиским садржајима и блиским везама.

То је нужно имати на уму и у самој настави о различним везницима који као равноправно везују различне врсте реченица, те их имамо и већи број што везују нпр. исту врсту приређених реченица једну за другу или подређених реченица које се везују за своје главне реченице. Увек је ту разлика у њиховим односима обележена друкчијим везником као *секундарним елементом према примарним садржајима* тога односа подређене реченице према главној. Што ће говорно лице (или онај који пише) употребити једном за везу декларативне реченице за главну везник *да*, други пут *како*, на *где*, *е*, све су то знаци различних вредности, па отуда и различних склопова и њихових садржаја. Исти је случај и с другим скуповима везника који служе да везују исту врсту подређених реченица за главну реченицу.

Поставља се питање: има ли ту синонимике? — Свакако, има. Само је то не због везника него због различних односа међу деловима унутрашњег садржаја. Запажамо да је ту у питању сам везник као елемент ознаке унутрашњег односа одређених садржаја.

Узима се да је могућност замењивања једнога другим карактеристично за синонимичку уопште. Али смо ту врло често у прилици да занемаримо оно што је основно, унутрашње, садржајно, примарно, да то примарно заменимо секундарним.

Како су облици речи настали у зависности од односа с другим речима или према другим речима, природно је ствар посматрати са синтаксичког становишта. Стога су и облици речи у синтагмама везани синтаксичком зависношћу, а то се даље преноси и на све склопове у реченици. Отуд синтагма *дечак са црним очима*, *дечак црних очију* значе исто што *црноок дечак*, и то су синонимни изрази. Што ћемо у

једном случају употребити једну везу, у другом — другу итд., то не мора зависити од могуће разлике садржаја, него ту делују други чиниоци и моменти — темпо, економија, динамичност израза и сл.

Из ових се случајева запажа да се могу узимати у истим или још чешће у сличним функцијама различне везе и склопови синтаксички везаних речи у целине, јединства. Дакле, то могу бити изрази према изразима, синтагме према синтагмама, реченице према реченицама.

Тесна веза између синтаксе и стилистике даје толико материјала који потврђује синтаксичко-стилистичку синонимику као тесно јединство, с једне стране, и морфолошко-синтаксичку синонимику, с друге стране. Све се то не може лако разграничити. Увек ће остајати понешто што одступа или што не иде ни у какве калупе него остаје у гипкој психолошко-логичкој тананости прелива, прожимања, укрштања.

Узмемо ли и посебне реченице, просте изразе веза основних елемената реченице, и ту ћемо имати обиље синонимних елемената из синтаксичке области. Упоредимо:

Он њева као славуј : Он њева као шиио њева славуј.

Он је сијао задовољством : Он је сијао од задовољства : Он је сијао као шиио се сија од задовољства (одн. задовољством) : Он је сијао као шиио може сијати човек од задовољства (одн. задовољством).

Разуме се, и овде постоје преливи, тананости према којима ћемо се управљати у једној прилици, према другима — у другој и сл. Не треба тражити подударност, поклапање, истоветност у свему. И ту одлучују елементи економије, темпа, динамичности и сл.

По Палевској, синтаксички синоними су структурно разнородне конструкције у истој граматичкој позицији којом се изражава исти смисаони садржај, што се даље може разликовати у преливима значења:

Волим радиши : Волим да радим : Волим рад.

Јасан је однос међу деловима: један је елеменат у сва три дела исти, док је други елеменат различан: *радиши, да радим, рад*. Како се запажа, понекад је и у оваквим случајевима тешко или немогуће запазити разлику у смислу, садржају, иако су променљиви елементи дати у различним облицима.

Како се из овог осврта може запазити, настави је потребно помоћи у овом смислу из више разлога. Прво је психолошко и логичко доживљавање богатства изражајних могућности. Потом, развијање језичког осећања за тананости и преливе у језику, у говору и писму. Напослетку, ради развијања способности улажења у основне проблеме језика, његове суштине, његове намене и његове употребе као највећег блага које је природа дала човеку.